

Story Power

Kaedi ya go buisetsa
boithabiso

Malibali

Re a go amogela!

Nalibali e raya "Leinane ke leno" ka puo ya isiXhosa. Gape ke leina la letsholo la rona la boseshaba la go buisetsa boithabiso le le ikaelelang go phaphamisa bokgoni jwa bana ka go dirisa kanelo le puiso ya mainane. Ka gongwe o ipotsa gore ke goreng se se le botlhokwa. Go na le karabo e e bonolo: go abelana mainane ga go monate fela, go thusa gape bana go ithuta gore ba buise jang mme go oketsa lerato la go buisa mo go bone. Bašwa ba e leng babuisi ba ba tukang malakabe gompiano, ke bararabolodi ba ba gaisang ba mathata a kamoso!

Mo kaeding e ya Story Power, o ka bona gore go buisetsa boithabiso ke eng le gore o ka go dirisa jang le bana ba gago le/kgotsa bana kwa sekolong sa gago, laeborari kgotsa tlelapo ya puiso. Go na le dikakanyo tse dikgolo tsa go tlhophela bana dibuka le tsa go dira ditirwana tse di amanang le leinane.

Nna karolo ya rona ya go buisetsa bana ka gale!

Setlhophha sa Nalibali

PS: Kaedi e e teng ka dipuo tse somenngwe tsa Aforika Borwa. Batla dikaedi tse dingwe mo motseletseleng wa Story Power! Tsen a mo www.nalibali.org go di bona.

Go na le eng mo teng

- Go buisetsa boithabiso ke eng?..... 3
- Go simolola..... 4
- Go tlhophela bana dibuka..... 6
- Go bona go le gontsi mo mainaneng..... 7

Go bona tshedimosetso e ntsi ka ga go dirisa gape le/kgotsa go anamisa didiriswa tse, ikgolaganye le Nalibali:

The Nalibali Trust

Suite 17-201, Building 17

Waverley Business Park, Wyecroft Road

Mowbray, 7700

Mogala: (021) 448 6000

Imeile: info@nalibali.org

Mmopi wa Kakanyo le botsamaisi jwa porojeke: Project for the Study of Alternative Education in South Africa (PRAESA)

Thanolo: Opelo Thole

Ditshwantsho tsa baanelwa ba Nalibali: Rico

Moakanyetso: Magenta Media

Morulaganyetsa Kgatiso: Baseline Publishing Services

Go buisetsa boithabiso ke eng?

Nal'ibali e bidiwa letsholo la "go buisetsa boithabiso". Ka jalo, "go buisetsa boithabiso ke eng" totatota, mme ke goreng go le botlhokwa?

Batho ba ba farologaneng ba bitsa go buisetsa boithabiso dilo tse di farologaneng. Bangwe ba go bitsa "go buisa ka boithaopo" kgotsa fela "go buisa ka go rata". Ba bangwe ba go bitsa "go buisetsa natefo" kgotsa "go buisetsa boiketlo". Fela, tsotlhe di raya selo se le sengwe: go buisetsa boithabiso ke go buisa ka ntlha ya gore o batla go dira jalo.

Ga se go buisa gonne o tlhoka go batla tshedimosetso ya porojeke kgotsa asaenemente. Ga se go buisa buka gonne morutabana wa gago o rile batho botlhe mo phaposing ya gago ba tshwanetse go buisa buka e e rileng, kgotsa gonne batsadi ba gago ba rile go buisa go go siametse. Ga se go buisa gonne mongwe o rile o tlaa go duela R20 fa o buisa buka ka malatsi a boikhutso a sekolo, kgotsa gonne o batla go nna le dinaledi tse dintsi mo tšhateng ya gago ya puiso go feta motho ope mo phaposing ya gago.

Fa o buisetsa boithabiso, o tlhopha se o se buisang, mme bontsi jwa nako, gore o se buisa leng. Ga o patelesege go feleletsa buka fa o sa e rate. E bile ga o tlhoke go bua ka yone kgotsa go kwala ka yone morago ga moo – o ka itlhophela go dira jalo, mme fela ga go patelesege. Ga go na teko mo bukeng mme ga go na meputso ya go e fetsa. Mme bonnete ke gore go na le dikabo!

Fa o buisitse gonne o batla go dira jalo, kabo ya gago e kgolokgolo ke go kgotsofatsa maikutlo a a tlišiwang ke gore o nnile le maitemogelo a buka e e siameng. A tswa mo go tseneng mo lefatsheng

le lengwe, kgotsa go ithuta ka sengwe se o nang le kgatlhego mo go sone, kgotsa mo phetolong kgotsa mo koketsegong ya kitso ya gago ka sengwe kgotsa mongwe. Ga go re sepe gore o na le dingwaga tse kae – gore a o buisediwa ke motho yo mongwe, kgotsa fa e le gore o a ipuisetsa – dikabo di a tshwana.

Mme ke sone se go leng botlhokwa thata jaana go buisetsa bana fela ka ntlha ya gore ke selo se se kgotsofatsang go se dira mmogo. Fa bana ba utlwa mainane a mantsi a a ba ngokelang go buisa, go ba letla go itemogela maatl'a a dibuka. Go ba rotloetsa go batla go ithuta go buisa, mme fa ba buisa thata, go nna le kgonagalo e ntsi ya gore ba tlaa nna ditswerere tsa puiso.

Ke sengwe se se sa khutleng: fa o buisa thata, go nna bonolonyana, mme ka jalo go nna le kgonagalo e ntsi ya go batla go buisetsa boithabiso, mme ka jalo o buisa gangwe le gape. Ke sone se se dirang gore bana ba nne babuisi mo botshelong jolthe jwa bone.

Go simolola

Go buisetsa bana kwa godimo go ba thusa go itemogela natefo ya mainane. Gape go phaphamisa kakanyo ya bone, mme go godisa puo ya bone, go šwegašwega le kitso.

Ga go re sepe gore a o buisetsa kwa godimo bana ba gago kgotsa setlhophpha sa bana mo phaposiborutelong kgotsa tlelapo ya puiso, fano ke matlhababotlhale mangwe go le thusa botlhe go bona go le gontsi mo nakong ya lona ya go buisa mmogo.

- ★ **Sele sa botlhokwatlhokwa** ke gore le itumediseng gonne jalo bana ba lona ba tlaa ithuta gore go buisa ke tirwana e e natefisang.
 - ★ **Go tlhopha dibuka.** Tlhopha dibuka go buisa se o se natefelang, mme gape e nne tse di tsamaisanang le dikgatlhago tse di etang di fetoga tsa bana ba gago. (O ka bona go le gontsi ka ga go tlhopha dibuka mo tsebe 6.)
 - ★ **Go tlhopha nako e e siameng ke gone gotlhe.** Abelana mainane ka dinako tse bana ba gago ba bonang go le bonolo go ritibala, jaaka morago ga nako ya go tlhapa kgotsa pelenyana ga ba ya go robala bosigo. Bana ba bannye ba ka fitlhela go le bokete go tebisa mogopolo mo nakong e telele, ka jalo o se ke wa buisa nako e telele. Gakologelwa gore o batla go ba rotloetsa gore ba nne le kgatlhego mo mainaneng le mo dibukeng, ka jalo o se ke wa go dira tiro ya fa gae!
 - ★ **Pele ga o buisa.** Bana ba ka nna ba tlhoka nako ya go ritibala pele ga o simolola go buisa. Bana ba bannye ba tsibogela sentle pina kgotsa morumo kgotsa go fopholetsa gore leinane le ka tswa le le ka ga eng go tswa mo setshwantshong sa tsebe e e kwa ntle ga buka le setlhogo sa leinane. Kopa bana ba bagolwane go gakologelwa se se diragetseng mo pading kwa bokhutlong jwa pakathuto ya gago ya puisetsogodimo.
 - ★ **O se ke wa tlola tsebe e e kwa ntle ga buka.** Buisa setlhogo sa buka le leina la mokwadi le motshwantshi nako le nako fa o buisa buka. Se se thusa go lemoga gore batho ba mannete ba ba tshwanang le bone ba kwala le go dira ditshwantsho tsa mainane.
 - ★ **Diragatsa!** Ka gale go buisetsa kwa godimo ke tiragatso! Dirisa tlhagisomaikutlo e ntsi thata mo lentsweng la gago go dira maikutlo.
 - ★ **Boiteko bo dira botswerere.** Fa o le magorogo-mašwa mo puisetsong ya kwa godimo, leka go buisetsa leinane kwa godimo makgetlho a le mmalwa pele ga o le buisetsa setlhopho sa bana.
 - ★ **Akanyetsa bareetsi ba gago.** Leka go itse bareetsi ba gago mme o se ke wa buisa ka bonako thata! Ba neye nako ya go lebelela ka bogautshwane ditshwantsho kgotsa go tlhama setshwantsho mo monaganong fa o buisa.

★ **Go tsena mo leinaneng.** Rotlhe re tshwanetse go ithuta gore re reetse jang le go tsaya karolo mo leinaneng. Gogela bana ba gago mo leinaneng, sekai, ba botse gore ba akanya eng ka sengwe se moanelwa a se dirileng kgotsa a se rileng, buisanang ka ga sengwe sa ditshwantsho, kgotsa ba kope gore ba go phetlhele ditsebe.

★ **Bontsha ditshwantsho.** Fa o buisa buka ya ditshwantsho, netefatsa gore lotlhe le nna le tšhono ya go bona ditshwantsho. O ka rata go kgaotsa go bontsha ditshwantsho le go neela tšhono ya ditshwaelo kgotsa dipotso fa o buisa kgotsa morago ga go buisa buka yotlhe gangwe.

★ **Botsa dipotso.** Fa o buisa leinane, botsa dipotso tse di se nang karabo e e rileng ka ga lone. "Ke eng se se latelang se o naganang gore se tlaa diragala?" ke potso e e siameng go thusa bana go nna le bokgoni jwa ponelopele jo bo leng botlhokwa mo go nneng mmuisi yo o atlegileng le yo o ikemetseng.

★ **Nna karolo.** Fa bana ba gago ba tlwaela leinane thata, kgotsa fa bana ba bagolwane ba ithuta go buisa, ba kope gore ba go thuse go buisa leinane. Gantsi bana ba bannye ba

rata go boka dikarolo tse di tlwaelegileng tsa leinane – segolobogolo fa mafoko a rumisana kgotsa go boelediwa polelwana. Buisa mmogo le bana ba bagolwane fa ba leka go buisa le wena mafoko mo tsebeng, o supa mafoko fa o ntse o tseletse go buisa.

★ **Le buise gape!** Fa bana ba gago ba go kopa gore o ba buisetse leinane gape le gapegape, dira jalo! Se se ba neela tšhono ya go lemoga dilo tse dintšhwa ka ga leinane nako le nako fa o dira jalo.

★ **Go buisa mmogo le gone ke ga bana ba bagolwane.** Fa bana ba kgona go buisa, ga o tlhoke go emisa go ba buisetsa! Tlhophla dibuka tse di seng bonolo thata le tse di raraaneng go na le tse ba ka kgonang go di ipuisetsa. Fa o buisetsa padi kwa godimo, buisa kgaolo kgotsa karolo ya kgaolo ka letsatsi. Batla lefelo mo leinaneng le o ka emisang mo go lone le le tlaa dirang gore bareetsi ba gago ba nne le phisego ya go tsewelela kamoso.

Go bona tshedimosetso e ntsi ka ga go buisetsa bana, ga mmogo le gore o buisetse jang bana ba dingwaga tse di farologaneng, ya kwa www.nalibali.org.

Gape le gape:
Ke selo se se siameng go latela kgogo ya bana le go tthamela sešwa malepa! Fa bana ba go kopa go buisa buka gangwe le gape, ke letshwao la mannete la gore ba kgatlhegela dibuka, ga go re sepe gore a ba na le dikgwedi tse di 10 kgotsa dingwaga tse di 10!

Go tlhophela bana dibuka

Ke dibuka dife tse di dirang gore bana ba nne ba kopa gore ba buisediwe gape? Gantsi babuisi ba bannye ba tlhophela buka gonne ba rata setshwantsho se se mo tsebeng e e ka fa ntle mo pele ga buka! Babuisi ba ba nang le maitemogelo a mantsinyana ba ka tlhophela buka e e ka ga setlhogo sa bone se ba se ratang kgotsa ka mokwadi yo o tumileng. Ka jalo, o tlhophela jang bana dibuka? Fano ke dikakanyo dingwe.

1. Refosanang

Ka dinako tse dingwe letla bana ba gago go tlhophela gore ke dibuka dife tse ba batlang gore o di buise. Dinako dingwe, buang ka dibuka tse le tlhokang go di tlhophela mme o tshitshinye tse o naganang gore di tla tshwanela dikgatlhegelo tsa bone.

2. Kopa thuso

Botsa ditsala tsa bana ba gago ke eng se ba itumeletseng go se buisa kgotsa botsa batsadi ba bangwe gore bana ba bone ba buisa eng ga jaana. Leka go itse balaeborari ba gago ba selegae mme o ba botse gore ke bakwadi bafe ba bana ba dingwaga tse di rileng ba ba itumelelang ka gale.

3. Puo ya fa gae e botlhokwa

Dibuka tsa masea le bana ba ba tsenang keretšhe di tshwanetse go nna ka puo e ba e buang kwa gae moo go kgonegang teng. Dira gore go fetolelwe dibuka tse di nang le mafoko a le mmalwa thata, tse di sa phasaladiwang ka puo e o e tlhokang. Gape leka go batla dibuka tsa puo e e buiwang fa gae tsa bana ba bagolwane – ga go na sepe se se gaisang go buisa leinane ka puo ya gago e o e buang kwa gae!

4. Dibuka tsa masea

Masea a rata ditshwantsho tse di nang le mebala e e phatsimang kgotsa dinepe tsa dilo kgotsa batho tse di nang le sekwalwa se se bonolo. A rata go utlwa meribo ya puo, le go reetsa poeletso le morumo.

5. Dibuka tse di se nang mafoko

Dibuka tse di se nang le mafoko ke peeletso e kgolo gonne o bona tšhono ya go anela leinane ka tsela ya gago mo baneng ka puo epe e o e ratang. Gape ba itlhamela mainane a bone.

6. Dibuka tse di siameng tsa go buisetsa kwa godimo

Dibuka tse di nang le morumo, moribo le poeletso ke dibuka tse di siameng tsa go buisetsa kwa godimo tsa bana ba bannye,

mme gape di siametse go itsise puo e ntšhwa. Fa bana ba gago ba simolola go itse leinane, ba rotloetse go tsaya karolo fa o buisa.

7. Dilo tse di itseweng le tse di sa itsiweng

Tlhophela dibuka dingwe tse di tlhagisang dilo tse bana ba gago ba tla bonang e le tse di tlwaelegileng – sekai, dibuka tse mo go tsone magae a tshwanang le magae a bana ba gago. Tlhophela dibuka tse dingwe tse di neelang maitemogelo a mašwa, tse di jaaka ditlhamane kgotsa mainane a a diragalelang mo mafelong a a farologaneng le ditso tse di farologaneng.

8. Dibuka tsa bana ba ba kgonang go buisa

Mo baneng ba ba setseng ba kgona go buisa, ke selo se se gaisang go tlhophela dibuka dingwe tse ba ka di ipuisetsang, le dibuka tse dingwe (tse di nang le puo e e raraaneng le dipoloto) tse o ka ba di buisetsang.

9. Lebagana le maikutlo kgotsa dilo tse ba di tshabang

Dibuka tsa ditshwantsho le dipadi ka ga dilo tse di bokete mo matshelong a bana – jaaka kgorogo ya bomonnawe ba bašwa, bolwetse, go kgaogana kgotsa go tlhalana ga batsadi kgotsa dikgwetlho tsa botsala – di ka ba thusa go samagana le maikutlo a bone le go lebagana le dilo tse ba di boifang.

10. Akaretsa dibuka tsa tshedimosetso

Dibuka tsa tshedimosetso ga se fela tsa bana ba ba golwane. Dibuka tse di nang le dintlha tsa tlhaloso di phaphamisa go šwegašwega mme di thusa bana go ithuta ka lefatshe la rona.

Metsotso e le 15 fela ya go buisa le ngwana wa gago letsatsi le letsatsi go ka mmaya mo maemong a a kopanang le mafoko a le milione a a kwadilweng ka ngwaga.

Anderson, Wilson & Fielding, 1998

Go bona go le gontsi mo mainaneng

A o itumelela go buisa le bana ba gago e bile o batla go netefatsa gore ba iponela mosola ka moo go kgonagalang ka teng mo go diriseng nako ka tsela e? Fano ke dikakanyo dingwe tsa ditirwana tse o ka di dirisang pele ga o buisa, fa o buisa le morago ga fa o feditse go buisa buka. Ditirwana tse di oketsa le go atolosa maitemogelo a dibuka tse le di buisang mmogo. Dingwe tsa tsone di siametse ba dingwaga tsotlhe, fa tse dingwe di tshwanela botoka bana ba ba golwane – tlhopho tse o tsayang gore di siametse bana ba gago.

Pele ga puiso

- ★ Tsaya nako e se kae o lebeletse tshedimosetso le ditshwantsho kgotsa senepe se se mo tsebeng e e ka fa ntle mo bukeng. Ka bana ba ba golwane, o ka nna wa ba kopa gape go buisa tlhaloso e khutshwane ya buka mo tsebeng ya ka fa ntle e e mo morago ga buka. Se se thusa bana go ithuta gore ba ka dirisa tshedimosetso e e tlametsweng mo tsebeng e e kwa ntle ga buka go tsaya tshwetso ya gore a ba batla go buisa buka kana nnyaa.
- ★ Kopa bana ba gago go dirisa tsebe e e kwa ntle ya buka go bonela pele kgotsa go kabakanya gore buka e ka ga eng. (O ka latedisa se morago ga go buisa buka ka go kopa bana go akanya ka gore diponelopele tsa bone di ne di nepile go le kana kang!)
- ★ Botsa bana ba gago gore a ba itse mainane ape a mangwe a a tshwanang le leinane le. Gape ba kope go abelana le ba bangwe dikgakologelo tsa bone, sekai, botsa, "A o kile wa tsamaya wa timela?"

Ka nako ya puiso

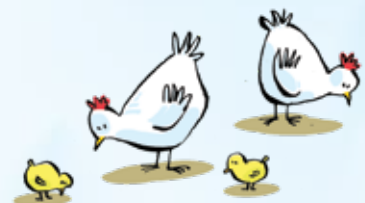
- ★ Fa o buisa, emisa nakwana gangwe kgotsa gabedi, go botsa, "O nagana gore go tlaa diragala eng se se latelang?" Go akanya ka sebako le ditlamorago tsa tiragalo nngwe go oketsa kitso ya bana ya gore maemo a ntse jang.
- ★ Kopa bana ba gago go tshwaela ka ditshwantsho kgotsa go batla batho ba ba rileng kgotsa dilwana tse di rileng mo ditshwantshong.
- ★ Fa bana ba setse ba kgona go buisa, refosanang go buisa dikarolo tse di farologaneng tsa leinane. Rotloetsa bana ba bannye go tsaya karolo ka go itira e kete ba buisa (kgotsa go boka) dikarolo tsa leinane tse ba di itseng sentle, le go go thusa go dira medumo, jaaka go kokota mo lebating kgotsa go foka ga phefo.

Bona mainane ka dipuo tse di somenngwe go buisetsa bana ba gago mo www.nalibali.org le www.nalibali.mobi.

Morago

- ★ Mainane a mantsi a tsepamisa mo goreng baanelwa ba samagana jang le dikgwetlho tse ba kopanang le tsone mo botshelong. Ke selo se se maatlafetseng gore bana ba amanye dilo tse le dikgwetlho tse ba lebanang le tsone mo matshelong a bone. Ba rotloetse go nna le dikgolagano tse di tiileng ka go bua sengwe se se jaaka, "Fa ke go buisetsa leinane le, le nkgopotsa gore ditsala tse di siameng di botlhokwa go le kana kang. Wena le go gopotsa eng?"
- ★ Bana ba nna le kutlwelobotlhoko ya go itsenya mo ditlhakong tsa moanelwa. Ba thuse go dira se ka go ba kopa gore ba akanye gore ke goreng moanelwa a itshotse ka tsela e e rileng mo leinaneng.
- ★ Kopa bana go anela gape leinane le o le buisetseng, kgotsa go thala kgotsa go penta setshwantsho sa karolo e ba e ratileng thata ya leinane. Kgotsa, diragatsa leinane le bone. Ditirwana tse di ba thusa go oketsa kitso ya bone ya leinane.

Golagana le Na'ibali

Nna karolo ya neteweke ya Na'ibali mme o dirise maatla a mainane go rotloetsa bana go batla go buisa le go kwala.

Etela dipolathefomo tse di farologaneng tsa metsweditruso le matlhababotlhale a go buisetsa gore o itumele, le mainane a bana ka dipuo tse 11.

Ditlaleletso tsa Na'ibali

Iponele tlaleletso ya gago ya dipuopedi ya go buisetsa monate mo dikuranteng tsa *Sowetan*, *Sunday Times Express*, *Daily Dispatch* le *The Herald*. Go bona tshedimosetso e ntsi, etela www.nalibali.org.

Na'ibali mo seyaalemoweng

Reetsa mananeo a seyaalemowa a Na'ibali mo diteišeneng tsa botlhe tsa SABC mme o itumelele mainane a bana ka dipuo tsoitlhe tse 11 tsa semmuso. Etela www.nalibali.org go bona [lenanethulaganyo](#) la Na'ibali [la seyaalemowa](#).

www.nalibali.org

Etela [webosaete](#) ya Na'ibali go bona ditsebe tse di sa duelelweng tsa matlhababotlhale, dijenale tsa inthanete tse di ka ga kitso ya go kwala le go buisa, matlhababotlhale a go buisa le mainane a bana.

www.nalibali.mobi

Kanelo ya mainane le matlhababotlhale a puiso, tshegetso ya setlhophsa sa puiso le mainane ka dipuo tse 11 tsa Aforika Borwa – mo [selefounung ya gago](#)!

Mafaratthatlha a a kopanyang batho

Nna karolo ya puisano mo [Facebook](#) mme o re latele mo [Twitter](#) le [Instagram](#) go bona maele a a kgothatsang a go buisetsa-go-itumela, maele le go nna mo dinakong. Gape o ka etela kanale ya rona ya [YouTube](#), www.youtube.com/user/TheNalibaliChannel go bona maele a a botlhokwa a setlhophsa sa puiso.

Ikgolaganye le rona ka go leletsa lefelo la rona la megala mo go 02 11 80 40 80, kgotsa

ka go dirisa nngwe ya ditsela tse: www.nalibali.org www.nalibali.mobi

[f](#) nalibaliSA [t](#) @nalibaliSA [@](#)nalibaliSA info@nalibali.org

